

Historical Development and Content of Folk Poetry (Aş-Şi'ru's-Şa'bî/Aş-Şi'ru'l-Âmmî) in Arab Literature

Halis Dede^{1,a,*}

¹Department of Basic Islamic Sciences Faculty of Islamic Sciences, Uşak University, Uşak, Türkiye
*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 22-05-2023

Accepted : 03-07-2023

Keywords:

Arabic Language and Rhetoric

Folk Poetry Types

Poetry

Rhyme

Eş-Şi'ru's-Şabî

ABSTRACT

Poetry, one of the two main elements of literature, differed from prose with some rules and criteria such as meter and rhyme. Thanks to the fact that it has such features in itself, it has attracted attention and caught its permanence. The position of jahiliyyah poetry at the beginning of Arabic literature clearly shows this. Poetry in Arabic literature has been transferred and created to the next generations with these features in general. However, after these early periods, some verse types emerged, which are called by names such as al-Şi'ru'l-Melhûn, aş-Şi'ru's-Şa'bî, and aş-Şi'ru'l-Âmmî, spoken by locals on a regional basis, and without certain rules and criteria. There are seven of these species, according to the general opinion. Although there is no clear view about when they emerged, it is estimated that the date of their emergence dates back to the early periods such as the end of the first century and the beginning of the second century. In this study, the historical development of the mentioned species will be emphasized and the subjects will be detailed with examples.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(1): 50-56, 2023

Arap Edebiyatında Halk Şiirinin (Eş-Şi'ru's-Şa'bî/Eş-Şi'ru'l-Âmmî) Tarihi Gelişimi ve Muhtevası

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 22-05-2023

Kabul : 03-07-2023

Anahtar Kelimeler:

Arap Dili ve Belagati

Halk Nazım Türleri

Şiir

Kâfiye

Eş-Şi'ru's-Şabî

ÖZ

Edebiyatın iki ana unsurundan biri olan şiir, vezin ve kâfiye gibi birtakım kural ve ölçütlerle nesirden farklılaşmıştır. Bu gibi özellikleri kendisinde barındırması sayesinde dikkatleri üzerine çekmiş ve kalıcılığı yakalamıştır. Arap edebiyatının başlarında cahiliye şiirinin konumu bunu açıkça göstermektedir. Arap edebiyatında şiir, genel olarak bu özellikleriyle sonraki nesillere aktarılmış ve oluşturulmuştur. Ancak söz konusu bu ilk dönemlerden sonra eş-Şi'ru'l-Melhûn, eş-Şi'ru's-Şa'bî ve eş-Şi'ru'l-Âmmî gibi isimlerle adlandırılan ve bölgesel bazda halk ağzıyla söylenip belli kaide ve ölçütleri olmayan bazı nazım türleri ortaya çıkmıştır. Bu türler, genel görüşe göre yedi tanedir. Bunların ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili net bir görüş olmamakla beraber bunlardan bazılarının ortaya çıkış tarihinin hicri ilk asrın sonu ile ikinci asrın başı gibi ilk dönemlere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Bu çalışmada söz konusu türlerin tarihi gelişimi üzerinde durulacak ve konular örneklerle detaylandırılacaktır.

Giriş

Arap edebiyatında başlangıçtan itibaren fasih şiir, bütün çeşitleriyle yaygın bir şekilde kullanılırken buna mukabil ilk dönemlerden sonra belli kural ve ölçüleri olmayan bazı nazım türleri ortaya çıkmıştır. *eş-Şi'ru'l-‘Ammî*, *eş-Şi'ru's-Şa'bi* ve *eş-Şi'ru'l-Melhûn* gibi isimlerle adlandırılan bu türlerin ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili net bir görüş belirtilmemiştir. Ortaya çıkış tarihi neredeyse ilk dönemlere kadar uzandığı tahmin edilen bu türlerin, hicri ilk asrın sonunda şarkının ortaya çıkıp yaygınlaşmasından sonra olduğu söylenmiştir.¹ Çünkü halkın geneli şarkıları, fasih şiir formatıyla/ölçüleriyle çalmamıştır. Özellikle Şam halkının, fasih dilin o bölgede son derece yaygın olmasına rağmen fasihi kullanmada son derece zayıf oldukları ifade edilmiştir. Durum böyle olunca muhtemelen ihtiyaca binaen şarkının, söz konusu şiir türlerinin ortaya çıkmasına vesile olduğu düşünülmüştür.²

Halk dilinde kaleme alınmış şiirler, her ne kadar birtakım kaidelerde mütesahil/toleranslı ise de kuşkusuz halkın kültürel ve sosyal yaşamlarını yansıtan bir düşünce, duygu ve hissiyatın ürünüdür. Dolayısıyla bunların edebiyat ve kültürle güçlü bir ilişkisi ve bağı söz konusudur. Bunun yanı sıra fasih şiir kurallarının ağırlığından ve zorluğundan bir nebze uzaklaşmak ve kurtulmak üzere bir yönelişin mahsulü olarak da görülmüştür. Çünkü bu nazım türlerinde fasih türler için söz konusu olan ölçütlere uyma zorunluluğu yoktur. Böyle olunca daha çok rağbet görmüş ve yaygınlaşmıştır.³ Ayrıca bu türlerin, fasih şiirle ikiz olduğu ve bunlar birlikte doğup geliştikleri ifade edilmiştir. Ancak gelişim sürecinde edebiyatçı ve dilciler, nazım ve nesir olarak fasihi tedvin edip telif etmiş; diğer kısmı da buna galebe çalmaması ve halkın teveccühünün buna yönelmemesi gibi nedenlerle ihmal etmişlerdir.⁴ Böylece fasih tür, gelişip günümüze olduğu gibi ulaşmışken diğeri ise bir kısmı zamanla yok olup gitmiş ve bir kısmı da sözlü gelenek ile aktarıldığı için bölgelere bağlı olarak değişiklik göstermiştir.

Halk tabakası, feshatçilerin bundan yüz çevirmelerine bakmaksızın bunu kullanmaya ve bunda manzumeler yazmaya devam etmişlerdir. Tabi bu kullanım, bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir. Değişikliğin en önemli unsurlarından bazıları ise kelimelerin son harflerinin ve hareketlerinin ihmal edilmesi ve havas/halk tarafından nahoş görülebilecek bazı lafızların kullanılmasıdır.⁵

Bu bağlamda söz konusu çalışmada Arap edebiyatındaki halk şiirinin tarihi gelişimi çerçevesinde onun ortaya çıkış sebepleri, çeşitleri, konusu, olumlu-olumsuz yönleri ve fasih şiirle mukayesesi gibi konuları üzerinde durulacaktır. Üzerinde detaylı bir çalışmanın olmadığı bu konuyu okurlara sunarak bu alandaki çalışma eksikliğinin giderilmesi ve sadra şifa olabilecek bir çalışmayı ilim dünyasına kazandırılması amaçlanmıştır.

Halk Nazım Türleri:

Söz konusu halk nazım türleri yedi tane olup şunlardır: el-Mevâliyâ, ez-Zecel, el-Kâne ve Kâne, el-Kûmâ, ed-Dübeyt, el-Muvaşşah, eş-Şi'ru'l-Karid. Bu türlerin yedi tane olması noktasında çoğu araştırmacıya göre bir ihtilaf yoktur. Ancak bu türlerin hangileri olduğu noktasında doğulu ve batılı edebiyatçılar arasında iki sanatta ihtilaf olmuştur. Mağrib, Mısır ve Şam edebiyatçılarına göre bu yedi tür: eş-Şi'ru'l-Karid, el-Muvaşşah, ed-Dübeyt, ez-Zecel, el-Mevâliyâ, el-Kâne ve Kâne ve el-Hamâk'dır.⁶ Irak, Diyarbakır ve ötesi yerlerdeki edebiyatçılara göre ise eş-Şi'ru'l-Karid, el-Muvaşşah, ed-Dübeyt, el-Mevâliyâ, el-Kâne ve Kâne, el-Hicâzî ve el-Kûmâ'dır.⁷

Bazı görüşlere göre ise ihtilaf yedinci türdedir ki o da el-Hamâk veya el-Kûmâ'dır.⁸ Diğer bazı görüşlerde ise bu sayılanlardan farklı olarak ez-Zuheyri ve el-Ebüziyye isimleri zikredilmiştir.⁹

Bunlar fasih şiir vezinlerine ve diline bağlı kalmamış; halk dilini/ağzını kullanmış ve kendisine özgü vezinler edinmiştir. Bunlardan üç tanesi mu'rab (i'rab kurallarının uygulandığı) olup hiçbir zaman melhûn (i'rab kurallarına riayet edilmeyen, hatalı kullanımlar) olarak gelmeyenlerdir ki bunlar: eş-Şi'ru'l-Karid, el-Muvaşşah ve ed-Dübeyt'dir. Üç tanesi de daima melhûn olarak kullanılanlardır ki bunlar: ez-Zecel, el-Kâne ve Kâne ve el-Kûmâ'dır. Bir tanesi de hem mu'rab, hem melhûn olarak kullanılmıştır ki o da el-Mevâliyâ'dır.¹⁰

Bunlardan Kâne ve Kâne'nin bir vezni ve bir kafiyesi, Mevâliyâ'nın bir vezni ve dört kafiyesi, Kûmâ'nın iki vezni ve üç kafiyesi ve Zecel'in birçok vezni ve birçok kafiyesi vardır.¹¹

¹ Lirik şiir türü şeklinde yani nağmeli ve çalgı aletleri eşliğinde söylenen türler olarak görülmüştür. Zira lirik şiir türünün de belli ölçü ve kalıpları olmayıp insanın kalbine ve duygularına seslenen coşku dolu bir çeşittir. Bk. İzzuddin İsmâil, *el-Edeb ve'l-Funûn-Dirâse ve Nakd* (B.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 87; Halis Dede - Mehmet Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütesahil Nazım Türleri" (III. International Istanbul Current Scientific Research Congress, İstanbul, 2023), 100.

² Mustafa Sâdik b. Abdurrezzâk er-Râfî, *Târihu Âdâbi'l-Arab* (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/112.

³ Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütesahil Nazım Türleri", 100.

⁴ Enistâs Mârî el-Elyâvî el-Kermilî - Betrus b. Cebrâil Yûsuf Addâd, *Mecelletu luğati'l-Arab el-İrâkiyye*, ed. Kâzım ed-Duceylî (Bağdât: Vizâretu'l-Âlâm/el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye/Matba'atu'l-Âdâb, ts.), 5/513; Mustafa İbiş, *Arap Dilinde Fasih ve Ammî Dil* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022), 48-49.

⁵ el-Kermilî - Addâd, *Mecelletu luğati'l-Arab*, 5/513.

⁶ Bazı yazarlar bu kelimeyi مَرَات kelimesi gibi düşünerek ondaki mim harfini şeddeli olarak الحَقَّ şeklinde okumuşlardır. Diğerleri de yukarıda verildiği şekliyle şeddesiz yapmışlardır. Bk. Safiyuddîn el-Hillî, *el-Âtilu'l-Hâlî ve'l-Murhasu'l-Ġâlî*, thk. Hüseyin Nassâr (Kâhire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2003), 2.

⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsa el-Endelûsî İbn Sa'îd, *el-Muktataf min Ezâhiri't-Tarf*, thk. Seyyid Hanefî Haseneyn (Kâhire: Şirketu Emel,

1425), 20; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütesahil Nazım Türleri", 101.

⁸ Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr, *el-Mustetrafî kullî femin mustetraf* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1419), 446.

⁹ el-Ebüziyye (الْبُوذِيَّة/الْبُوذِيَّة) ifadesinin aslının أبو ذية olduğu, buradaki أبو kelimesi, ammicede ذُو anlamında ve ذِيَّة kelimesi ise ذِيَّة kelimesinin tahfifi olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla el-Ebüziyye, *eziyet sahibi, eziyet gören* anlamında olur. Çünkü şair, dâhili olsun harici olsun, akli ya da ruhi olsun, edebi veya hissi olsun bir eziyet gördüğünde veya başkalarını bu noktalarda etkilemek istediğinde bu sanatta şiirler nazmetmiştir. Bu ifadenin daha başka telaffuzlarının da bulunduğu, ancak onların tümünün tahrif olduğu söylenmiştir. Bu sanatın beyitleri veya devirleri dört şatır (dize) üzerinde olduğu, ilk üç dizinin bir kafiye ve dördüncü dizinin de farklı bir kafiye üzerinde cereyan ettiği, bununla beraber hepsinin vezninin bir olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. el-Kermilî - Addâd, *Mecelletu luğati'l-Arab*, 5/514-519.

¹⁰ b. Mansûr, *el-Mustetraf*, 446; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütesahil Nazım Türleri", 101. Halil İbrahim Kocabyık, "Arap Dilinde Okuma Kavramı", *Kilitbahir Dergisi* 17/110 (2020), 110-142. Halil İbrahim Kocabyık, "Arap dilinde ifadelerin sanatlı kullanımı: Fesâhat" 31 (2022), 1115-1128.

¹¹ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 19-20.

Tarihi Gelişimi

Halk nazım türlerinin her biri, farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Endülüs'te *Şi'ru'ş-Şa'bi* adı altında bu türlerin zuhuru, Abdurrahman el-Evsat (öl. 237/851) döneminde olduğu ifade edilmiştir ki bu isimlendirmeyle Zecel türü kastedilmiştir. Bu da Arapça ve Berberice gibi dillerin karışımından oluşmuş Endülüs 'âmmicesi bir şiir olarak kalıplaşmıştır.¹²

el-Mevâliyâ:

el-Mevâliyâ, el-Kâne ve Kâne türünden önce Abbasiler döneminde Irak'ın Vâsıt bölgesinde (muhtemelen hicri 3. asır civarında), ortaya çıktığı¹³ ve Irak halkına özgü olduğu ifade edilmiştir.¹⁴ İbn Sa'îd (öl. 685/1286) bunun, Irak'ın Hille bölgesinin halkının işlerinde ve işe gitme yollarında kullanmaları ve buna tutkun olmaları sebebiyle el-Hallâvî diye de adlandırıldığını söylemiştir.¹⁵ Bu türün öncülerinden biri ve Hille bölgesinin bir sakini olan Safiyyuddîn el-Hillî (öl. 749/1348)'nin, o bölgenin bu türde şiir yazan yegâne şairi olması ve bu alanda pek çok şiir kaleme alması bu görüşü destekler mahiyettedir. Ayrıca o bölgelerin birbirine yakın ve aynı coğrafyada olması hasebiyle her ikisinde de kullanılması mümkündür. Bu konuda başka bir görüşün ise Vâsıt halkının, bu türün "muvafık" çeşidini kullanmada öne çıkmalarıdır.¹⁶ İbn Sa'îd, bu türün öncüsünün 'Amir Zerûmî el-Fellâhu's-Sa'lebi¹⁷ olduğunu ve onun bu sanatta bir divanının bulunduğunu söylemiştir. Söz konusu bu divanın çoğunun Kürt ileri gelenlerinden biri olan Rudsâu'l-Yemriyye'nin¹⁸ pek çok sefer ölümünden kurtulan oğullarından birinin dillere düşmüş aşkıını ele almaktadır.¹⁹

el-Mevâliyâ'nın aslı ve bu şekilde isimlendirilmesi hakkında edebiyatçılar arasında farklı görüşler mevcuttur ki bunlardan en meşhuru şöyledir: Halife Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809), Bermekilerin olayında kimsenin onlar için şiirle ağıt yakmamasını emretmiştir. Bunun üzerine onların cariyelerinden biri er-Reşîd'in cezalandırmasından korktuğu için Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî (öl. 187/803)'ye, fasih şiir vezinleri üzerinde olmayıp içinde lahınlı ifadelerin olduğu bu sanat türüyle mersiye söylemiştir. Bunu söylerken her dizinin sonunda "Yâ Mevâliyâ" *Ey efendilerimiz/sahiplerimiz!* İfadesini kullanmıştır. Böylece bu sanat, el-Mevâliyâ ismiyle tanınır olmuş ve yaygınlaşmıştır.²⁰

Bu tür, arûz vezninin basit bahrinden dörtlükler (murabba') halinde kullanıldığı,²¹ bir veznin ve dört kâfiyesinin olduğu söylenmiştir.²² İbn Sa'îd bunu; el-Mevâliyâ'l-Muvâfık ve el-Mevâliyâ'l-Muhâlif olarak iki kısma ayırmıştır. Üç kâfiye üzerinde kullanıldığında muhâlif, dört kâfiye üzerinde kullanıldığında da muvafık türünü teşkil etmektedir.²³

Dörtlükler halinde yazılan el-Mevâliyâ'l-Murabba', doğuşundan itibaren birkaç asır varlığını sürdürdükten ve geliştikten sonra özellikle Mısır bölgesinde el-Mevâl ifadesine bürünüp değişmiştir. Mısırlılar tarafından bu tür, ahmer ve ahdar olarak ikiye taksim edilmiştir. Ahmer kısmı: hamaset, savaş ve hikmet konularında; ahdar kısmı ise gazel, nesib ve buna bağlı ince konularda yazılandır. Bu türleri, muhammes (beşli/beş dizeli) ve musebbe' (yedi dizeli) olarak kullanmışlar ve buna el-Numânî adını vermişlerdir.²⁴

el-Mevâliyâ, Bağdat'a hicri altıncı asırda intikal edene kadar el-Muvâfık çeşidiyle aslını koruduğu söylenmiştir. Bağdat bölgesine intikal ettikten sonra Bağdatlılar, kendilerine özgü bazı dokunuşlarla onu inceltip, törpüleyip, yumuşatıp ve mana kolaylığı üzerinde durarak ondan irabı kaldırmışlardır. Böylece bu tür, asıl mucitlerine değil de onlara nispet edilerek yaygınlaşmış ve diğer bölgelere bu haliyle intikal etmiştir. Ancak kaynaklarda bu türün Bağdat'ta kullanıldığına dair sadece İbn Nukta olarak meşhur olan el-Muzekliş (öl. 629/1231)'in Kâne ve Kâne ile Mevâliyâ'yı kullandığı şeklindeki ifadelerden başka bir şey zikredilmemiştir.²⁵

el-Mevâliyâ, Bağdat'a intikaline eş zamanlı olarak (hicri altıncı asırda) göçler ve bu sanatın bazı uygulayıcıları vesilesiyle Mısır'a da geçtiği ifade edilmiştir. Mısırlıların da bu sanatı güzel karşıladıkları ve benimsedikleri için bu, onların kültürleri haline gelmiştir. Bu sanatın o bölgedeki hicri yedinci asırdan sonrasına ait bazı manzumeleri günümüze ulaşmıştır. Ancak daha önceki dönemlerde İbn Fârid (öl. 632/1237)'e ait olduğu söylenen bazı mevâliyâ manzumeleri de aktarılmıştır. Mısırlılar da bu sanatı diğerlerinin tarzı üzere kullanmışlardır. Onlar da bu sanatta i'raba ve kaedelere riayet etmemiş, lahınlı şekilde kullanmış ve bu kullanıma karşı herhangi bir olumsuz tavır ve kınamada bulunmamışlardır. el-Mevâliyâ türü aynı şekilde Şam ve Endülüs gibi diğer Arap ülkelerinde de benimsenmiş ve kullanılmıştır.²⁶

ez-Zecel:

Zecel, sözlükte: *Şarka söylemek* ve *oyunamak* gibi manalarda olup terim olarak: *Arapça gramer kurallarına uymayıp mahallî telaffuz ve kullanımları esas alan halk şiiri*²⁷ anlamına gelmektedir. Bu tür, Arap şiir bahirlerinden özellikle remel ve recez şiir bahrine bağlı kalmış ve onu kullanmıştır. Daha sonraları Ebû Bekr b. Kuzmân (öl. 555/1160) gibi âlimlerin eliyle bu zecel türü, gelişiminin zirvesine ulaşmıştır.²⁸ İbn Kuzmân, bu sanat üzerine *İsâbetu'l-eğrad fi vafî'l-a'râd* ismiyle bir divan yazmıştır. Bu sanatta yazdığı daha hacimli başka bir divanın da olduğu ifade edilmiştir.²⁹ İbn Kuzmân, bu sanatın öncüsü ve zecâllerin imamı sayılmıştır.³⁰ İbn Abdirabbih (öl. 328/940), Mu'min b. Sa'îd (öl. 267/881) ve Ebû Bekr b.

¹² Ebû Sa'îd el-Mısri, *el-Mevsûatu'l-Müceze fi't-Târîhi'l-İslâmî* (B.y., ts.), 7/32.

¹³ el-Hillî, *el-Âtilu'l-Hâlî*, 105.

¹⁴ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 239.

¹⁵ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 244.

¹⁶ Muhammed el-Hâldî, "el-Mevâliyâ: fennun Hilliyyun esil: Esâsu'l-mevâli'ş-ş'bi", *eş-Şerâre* 16/141 (2021), 77.

¹⁷ Vefâtı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

¹⁸ Vefâtı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

¹⁹ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 245.

²⁰ er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 3/112.

²¹ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 244.

²² b. Mansûr, *el-Mustetraf*, 453.

²³ el-Hâldî, "el-Mevâliyâ", 76-77.

²⁴ er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, 3/112113.

²⁵ el-Hâldî, "el-Mevâliyâ", 77.

²⁶ el-Hâldî, "el-Mevâliyâ", 78-79.

²⁷ Musa Yıldız, "Zecel", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/176.

²⁸ el-Mısri, *el-Mevsûatu'l-Müceze*, 7/32.

²⁹ İhsân Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsi: 'Asru't-tavâfi ve'l-murâbitîn* (Beirut: Dâru's-Sekâfe, 1962), 253.

³⁰ Mahmûd Mustafa, *Ehdâ Sebîl ilâ 'İlmeyi'l-Halîl el-Arûd ve'l-Kâfiye* (Mektebetu'l-Maârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002), 127.

Huzeyl³¹ gibi şahsiyetler de bu alanda şiir kaleme alanlardır.³² Meşrikilerde (doğu alimleri tarafından) bu tür, el-Bulleykî adıyla bilindiği söylenmiştir.³³

Zecel türünün doğuşu, halkın şarkılara duyduğu ihtiyaçtan ve özellikle de o dönemde Endülüs'te şüyu bulmuş yabancı halk şarkılarından etkilenme sonucunda olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla zecel, başlangıcında bestecisinin belli olmadığı (meçhul) bir halk şarkısı yapısında olmuştur. Hicri 3. Asrın sonu ile 4. Asrın başı gibi bir tarihe denk gelen bu dönemde söz konusu türün genel özelliklerine sahip olan zecel yazılarına pek rastlanılmamaktadır. Bilindik şekle yakın zecel türü yazıları aşağı yukarı hicri 5. Asrın ortalarında İbn Kuzmân öncesi zecelcilerin döneminde görüldüğü ifade edilmiştir.³⁴ Bu dönemde Ahtal b. Nimâre³⁵ ve Yahluf b. Râşid³⁶ öne çıkan şahsiyetlerdendir. Zecelin ikinci merhalesi sayılan bu dönemden sonra İbn Kuzmân gelmektedir ve O, zeceli daha da geliştirip ona nihai şeklini veren kişi sayılmıştır ki bu da zecelin üçüncü merhalesini teşkil etmiştir. Bu taksimatın yanı sıra İbn Haldûn (öl. 808/1406) gibi şahsiyetlerin zeceli farklı merhalelere ve taksimata tabi tuttuğu da ifade edilmiştir.³⁷

Zecelin ilk yazarları, onu vezinlerine göre değil de içeriğine/konularına göre dörde ayırmışlardır. Gazel (الغزل), nesîb (النسيب), hamrî (الخمري) ve zuhrî (الزهري) konularını kapsayana zecel; hezl (الهزل), halâ'a (الخلاعة) ve ahmâd (الأحماض) konularını kapsayana balkiyâ; hecâ' (الهجاء) ve (التلب) seleb konularını kapsayana karkiyâ ve öğüt (المواعظ) ve hikmet (الحكمة) konularını kapsayana da mükeffera adını vermişlerdir. Bazı lafızlarının mu'rab olduğu bu türlerden her birine muzennem adı verilmiştir.³⁸

İbn Kuzmân'dan sonra doğuda ve batıda pek çok zeccâl tezahür etmiştir ki bunlardan belli başlıları: Mudeğlîs,³⁹ Abdülğâfir b. Raclûn el-Mervânî,⁴⁰ Ebu'l-Hasan b. Ali b. Cahder el-İşbilî (öl. 638), Ebû Amr ez-Zâhid,⁴¹ Ebû Bekr b. el-Hassâr (öl. 658), Ebû Abdullah b. Hâtib,⁴² Ebû Bekr

b. Sârim el-İşbilî,⁴³ el-Kessâd b. Abdulmu'min,⁴⁴ el-Belâricu'l-Karmûnî,⁴⁵ Ebû Muhammed el-Bâhilî,⁴⁶ İbn Nâciye el-Levkî/el-Levrekî,⁴⁷ Ebû Zeyd el-Haddâd el-Bekâzûru'l-Belensi,⁴⁸ Yahyâ b. Abdullah el-Bahbede,⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Hassûn el-Hallâ (öl. 519), İbn Umeyr el-Endelûsî,⁵⁰ eş-Şüşterî (öl. 668/1269), Muhammed b. Abdulazîm el-Vâdi Âşî,⁵¹ Halef el-Ğubârî⁵² ve Ahmed el-Emşâtî (öl. 725)'dir.⁵³

el-Kâne ve Kâne:

el-Kâne ve Kâne, hicri 5. veya 6. asırlarda Irak bölgesinde ortaya çıktığı söylenmiştir.⁵⁴ Başka bir görüşe göre ise hicri 3. asır veya 3. asırdan hemen sonra ortaya çıktığıdır.⁵⁵

el-Kûmâ:

el-Kûmâ, Ramazan aylarında insanları sahura kaldırmak için Bağdatlılar tarafından Abbasiler döneminde hicri 5. veya 6. asırsa ortaya çıktığı ifade edilmiştir.⁵⁶ Bunu ilk icat edenin Halife en-Nâsır'ın şairi İbn Nukta olduğu söylenmiştir. Ancak bu görüşün doğru olmadığı ve ondan önce de bunu icat edip kullananların olduğu belirtilmiştir.⁵⁷ İbn Nukta'nın Halife en-Nâsır'a şiirler inşad ettiği ve Halifenin de bununla rahatlayıp sevindiği söylenmiştir. Hikâye edilmiştir ki İbn Nukta'nın el-Kûma sanatını iyi icra eden bir oğlu varmış. Babası vefat edince geçimini sağlamak amacıyla babasına bağlanan geliri almak için halifeyi, babasının vefatından haberdar etmek istemiştir, ancak bunu yapamadığı için ramazan ayının gelişini beklemiş ve sahurda ince bir sesle el-Kûmâ sanatında şiir/şarkı terennüm etmiştir. Bunu duyan halife de şiire kulak kesilmiş ve onunla çok neşelenmiştir. Söz konusu dizelerin başı şöyledir:

يَا سَيِّدَ السَّادَاتِ	لَكَ بِالْكَرَمِ عَادَاتِ
وَأَنَا بَنِي ابْنِ نُقْطَةَ	نَعِيشُ أَبُوْنَا مَاتِ

³¹ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

³² el-Misrî, *el-Mevsûatu'l-Miceze*, 7/32.

³³ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 265.

³⁴ Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsî*, 257.

³⁵ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

³⁶ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

³⁷ Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsî*, 258-259.

³⁸ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 20.

³⁹ Hicri altıncı asırda yaşadığı ifade edilmiştir. Bk. <https://www.hindawi.org/books/70629206/3.30/> (16.06.2023)

⁴⁰ Hicri 591 senesinde Ereğ savaşına/gazvesine katıldığı ifade edilmiştir. Bk. Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsî*, 278.

⁴¹ İsmi, Muhammed b. Abdulvâhid olduğu ifade edilmiştir. Bk. <https://lib.eshia.ir/71735/2/389/2635> (16.06.2023)

⁴² Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁴³ Hicri 666 yılında kendisi için bir eseri istinsah ettiği ifade edilmiştir. Bu da onun o dönemde yaşadığını göstermektedir. Bk. Nâsır b. Ali b. Nâsır el-Ğâmîdî, *Cüz'ün min Şerhi Tenkihî'l-Fusûl fi 'lmi'l-usûl* (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1421), 67.

⁴⁴ Adı: Ebu'l-Abbâs Ahmed olan el-Kessâd'ın Halife Mansûr zamanında yaşadığı ifade edilmiştir. Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsa el-Mağribî el-Endelûsî, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1955), 1/288.

⁴⁵ Karmûna'da hicri 633 yılında kendisiyle karşılaştığı ifade edilmiştir. Bundan hareketle hicri yedinci asırda yaşadığı söylenebilir. Bk. Cemâl Abdulhamîd Abdulmun'im İyâd, *Şi'ru İbn Sa'îd el-Endelûsî dirâse ve cem' ve tevsîk* (Câmîatu'l-Kuds, 1432), 32.

⁴⁶ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁴⁷ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁴⁸ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁴⁹ Yedinci yüzyılda hükümdarın işleriyle meşgul olduğu ifade edilmiştir. Bk. el-Endelûsî, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, 1/177.

⁵⁰ Vefatı hakkında herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

⁵¹ Hicri sekizinci asırda yaşadığı ifade edilmiştir. Bk. <https://www.inst.at/trans/23/%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%AB%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%86%D8%AF%D9%84%D8%B3/> (18.06.2023); Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsî*, 278-279.

⁵² Hicri dokuzuncu asrın başlarında vefat ettiği ifade edilmiştir. Bk. [https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D8%AF_800/%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%81_%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D9%84%D9%88%D9%83%D9%8A:](https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D8%AF_800/%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%81_%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D9%84%D9%88%D9%83%D9%8A;) (18.06.2023)

⁵³ Mustafa, *Ehdâ Sebîl*, 129. Zecel türü hakkında geniş bilgi için bk. Musa Yıldız, "Zecel", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/176-177.

⁵⁴ İhsân Abbâs, *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebî 'İnde'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 579.

⁵⁵ İbn Sa'îd, *el-Muktataf*, 15. Bu sanat üzerine tarafımızca "Arap Halk Nazım Şekillerinden Biri Olan Kâne ve Kâne Türü" başlıklı bir makale yazılmış olup detaylı bilgi için söz konusu makaleye bakılabilir. Bk. Halis Dede, "Arap Halk Nazım Şekillerinden Biri Olan Kâne ve Kâne Türü", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 20-37.

⁵⁶ el-Hillî, *el-Âtilu'l-Hâlî*, 127; Mahmut Üstün, "Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatında Kullanılan Nazım Türleri", *Şarkiyat Mecmuası* 40 (2022), 131.

⁵⁷ b. Mansûr, *el-Mustetraf*, 455.

Memlûkler de bu türleri veya bazılarını Peygamber (s.a.v) övgüsünde kullanmışlardır. Örneğin eş-Şüşterî, zecel ve muvaşşah türleri ihtiva eden bir divan yazmıştır ki tümü Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tasavvuf hakkındadır. Aynı şekilde İbn Zukâ'a da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in methiyelerini ihtiva eden zeceller yazmıştır. Bu şekilde Peygamber (s.a.v.) efendimizin methiyelerini ihtiva eden söz konusu türlere Mükefferâ ismini vermişlerdir. Çünkü bununla, aşk/gazel ve içkide ifade edilenlere muhalefet etmiş ve karşı koymuşlardır.⁸⁰

Özetle bunun konuları, bilhassa nebevî methiyeler, niyazlar, suvarilerin ve kahramanların övgüleri ile adaletsizlik ve mahrumiyet cihetiyle zamandan ve insanlardan yakınma ve siyasettir -ki bazen bunda alaycı bir üslup takınılmaktadır-. Okur ve araştırmacı bunda rengârenk doğa betimlemeleri, aşkı, bilgeliği, maceraları, avlanmayı, övgüyü ve gururu anlatan renkler bulur. Bu tür ifadelerle yurdun her bir yeri yansıtılmaktadır.⁸¹

Ortaya Çıkış Sebepleri

Fasih nazım türüne karşılık halk nazım türünün şüyu bulma olgusu ve buna bağlı olarak edebî kültürün zayıflama düşüncesi ilk asırlardan sonra ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam ede gelmiştir. Böylece halk nazım türlerinin toplum tarafından teveccüh bulmasının ve ona yönelmelerinin asıl ve birincil nedenin kültürün zayıflaması olduğu söylenmiştir. Bu nedenle bu türlerin popülaritesinin artması, ülkedeki edebî kültürün değerinin düşmesi ve zayıflığının bir göstergesi olarak görülmüştür.⁸² İbn Haldun, söz konusu bozulma ve zayıflamanın daha çok görüldüğü mağrip (Fas, Cezayir, Tunus) bölgesi için halkının nesep ilmüne/soy kütüklerine önem vermelerine bağladığı söylenmiştir. Bunun yanı sıra yöneticilerin yetkin olmayışı, yer yer Arap dilinin yönetimden/resmiyetten uzaklaştırılması, bazı bölgelerde bir üniversitenin veya kadim bir İslam merkezinin olmaması ve Kur'anî/dinî eğitim mezunlarının yalnızca sınırlı alanlarda iş bulabilmeleri gibi faktörler bu sebeplerden sayılmıştır.⁸³

Özellikle Osmanlı döneminde Cezayir bölgesine bakıldığında el-Câmi'î, Ebû Râs ve İbn Sahnûn gibi yazar ve tarihçilerin yazdıkları eserlerde kendilerini kurtulamayacakları bir halk edebiyat selinin önünde bulmuşlardır. Örneğin el-Câmi'î, el-Helfâvî'nin recezine yazmış olduğu şerhinde bu türlerden örnek vermekten kendini alamadığı ifade edilmiştir. İnsanlar şarkı sözlerinde methiye, hiciv ve diğer birtakım etkinliklerinde bu lahınlı türlerin kullanımını tercih etmişlerdir. Bu bağlamda Ebû Râs da şiir konusundaki zayıflığından bu türü kullanmış ve günümüzde insanların çoğunun dilinin/konuşmasının lahınlı olduğunu ifade ettiği ve bunda herhangi bir sakınca görmediği söylenmiştir.⁸⁴

Bazı Sonuçları

Halk nazım türlerinin çift yönlü olarak müspet ve menfi sonuçlarından bahsetmek mümkündür. Bunları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

Müspet Sonuçlar:

- Özellikle avam/halk tabakasından olan okuyucunun kendisini daha rahat hissetmesi ve kolay-anlaşılır bulması.
- Sosyal ve ekonomik nabzın, siyasî ve askerî olayların kaydının tutulması. Bu nedenle tarihsel olarak sanatsal şiirden daha kapsamlı ve gerçeğe daha yakın olduğu söylenmiştir.⁸⁵
- Sanatsal kalıplardan soyutlanması sebebiyle daha kolay icra edilir olabilmesidir.⁸⁶

Menfi Sonuçlar:

- Dilde anlaşılması zor ve kapalı kelimelerin girmesi.
- Dilin etkileycilik ve hikmet sırrının gitmesi/yok olması.⁸⁷
- Okuyucunun fasih şiirin sağladığı manevi hazzı ve sanatsal güzelliği bulamamaları.
- Dilde kelime ve ifadelerde bazı tahrifatlara yol açması.
- Yazısının okuyuşundan farklılık arz etmesi.
- Yöresel/bölgesel dille yazılması sebebiyle diğer yerlerdeki okuyucuların bazen onu anlamada zorluk çekmeleri.⁸⁸
- Çoğunlukla şifahi olarak nakledildiği ve yazılarak kayıt alınmadığı için yok olmaya ve aktarımlarda aslından farklılaşmaya maruz kalmasıdır.⁸⁹

Fasih Şiir İle Mukayesesi:

Fasih şiir, sarayın veya mağlup nefsin ya da Peygamber (s.a.v.) övgülerini vb. anlatan bir tür iken buna mukabil halk şiiri, bütün alanlarda ve seviyelerde icra edilen bir tür olmuştur. Fasih şiirde lafzî ve manevî bir zevk/haz var iken halk şiirinde bunların o seviyede olmaması veya çok az olmasıdır. Halk edebiyatında her dönemin kendine özgü dilsel kavramları ve ifadeleri var iken fasih şiirde durum böyle değildir. Zamanın veya bölgenin değişmesiyle farklılık göstermemektedir.⁹⁰ Halk şiiri, fasih şiirin aksine yazılıp kayıt altına alınsın diye değil, okunsun ve dillerdedudaklarda dolaşsın diye oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak fasih şiir, halk şiirinden daha kalıcı ve daha sağlam olmuştur. Öte yandan halk şiirine olan ilgi, düşünüldüğü gibi vatanseverlik veya milliyetçilik fikrine hizmet etmemiştir. Haddi zatında bölgesel, kabilevî/aşiret ve yöresel bir etkiye/hizmete sahip olmuştur ki bu nedenle sömürgeciler ve dış güçler, onu bazı bölgelerde millî fikre, Arap dünyasında ise ulusal düşünceye/fikre karşı çirkin bir şekilde istismar ederek kullanmışlardır.⁹¹

⁸⁰ Mahmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye hattâ Nihâyeti'l-Asri'l-Memlûki* (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1417), 372; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 102.

⁸¹ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 8/307; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 102.

⁸² Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/311; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 102.

⁸³ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/311; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 102.

⁸⁴ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/311-312; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 103.

⁸⁵ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/312.

⁸⁶ Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 103.

⁸⁷ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/311.

⁸⁸ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/313.

⁸⁹ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 10/547; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 103.

⁹⁰ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/312; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 103; Mustafa İbiş, "Arap Dilinde Âmmice Ve Fushâ Tartışmaları", *Social Sciences Studies Journal* 5/36 (2019), 2971.

⁹¹ Ebu'l-Kâsım, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 2/313; Dede - Ünal, "Vezin ve Kaidelerde Mütessahil Nazım Türleri", 103-104.

Sonuç

İlk asırlardan sonra edebî faaliyetler içerisinde fasih ve melhûn şiir türleri, birlikte teşekkül ederek vücut bulmuştur. Ancak fasih tür, ilk günden itibaren edebiyatçılar tarafından önemsenmiş ve üzerinde pek çok çalışma yapılarak değerine değer katmak suretiyle günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşmıştır. Öte yandan melhûn şiir türleri ise sözlü gelenek ile varlığını devam ettirmiştir. Bu tür, zamanla edebiyatçılar ve halk tarafından teveccüh bulmuş ve kendisine rağbet edilmiştir. Bunlar, sade, gösterişsiz ve akıcı olmalarından dolayı, şairin hayallerini, düşüncelerini ve hissiyatını rahat bir şekilde ve zorlanmaksızın yansıtabilme imkânını sunmuştur. Aynı şekilde okuyucu kitleye de bunları anlamada ve bunlara rağbet etmede rahat bir olanak tanımıştır. Bu olumlu yönlerle beraber bazı olumsuz yönleri de var olmuştur. Bunların en önemlilerinin başında İslam dininin hakkıyla anlaşılması noktasında temel rol oynayan fasih dile olan rağbeti zayıflatma olasılığının olması ve bu nedenle Müslümanların birbirlerini anlamada engel teşkil etmesidir. Bir diğeri ise yöresel bir dilin kullanılması hasebiyle iletinin anlaşılmasının zorluğudur.

Kaynaklar

- Abbâs, İhsân. *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsi: 'Asru't-tavâif ve'l-murâbitin*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1962.
- Abbâs, İhsân. *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebi 'Inde'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 4. Basım, 1983.
- Ahmed, Afify Ramadan Afify. "İbnu'l-Fârız'a Göre Dübeyt (İbn Murahhal Ve Ömer Halûf Vezinlerinin Uygulamalı Olarak İncelenmesi)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] 50/50 (2020), 144-183.
- Dede, Halis. "Arap Halk Nazım Şekillerinden Biri Olan Kâne ve Kâne Türü". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 20-37.
- Dede, Halis - Ünal, Mehmet. "Vezin ve Kaidelerde Mütisahil Nazım Türleri". 99-104. İstanbul, 2023.
- Ebu'l-Kâsım, Sa'dullah. *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi/el-Mevsûatu's-Sekâfiyyetu'l-Cezâiriyye*. 10 Cilt. Cezair: Dâru'l-Besâir, Özel Baskı., 2007.
- Endelûsî, Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsa el-Mağribî el-. *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*. thk. Şevkî Dayf. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1955.
- Ğâmidî, Nâsır b. Ali b. Nâsır el-. *Cüz'ün min Şerhi Tenkihi'l-Fusûl fi'lmi'l-usûl*. Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1421.
- Hâldî, Muhammed el-. "el-Mevâliyâ: fennun Hilliyyun esil: Esâsu'l-mevâli's-ş-ş'bi". *eş-Şerâre* 16/141 (2021), 76-79.
- Hillî, Safiyyuddîn el-. *el-'Âtilu'l-Hâli ve'l-Murhasu'l-Ğâli*. thk. Hüseyin Nassâr. Kâhire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2. Basım, 2003.
- İbiş, Mustafa. "Arap Dilinde Âmmice Ve Fushâ Tartışmaları". *Social Sciences Studies Journal* 5/36 (2019), 2970-280.
- İbiş, Mustafa. *Arap Dilinde Fasih ve Ammî Dil*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022.
- İbiş, Mustafa. *ATLÂL: Şiirde, Sevgilinin Geride Bıraktığı Mekân ve Harabelerine Duyulan Özlem*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2021.
- İbn Hicce el-Hamevî, Takiyyuddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh. *Bulûğu'l-Emel fi Fenni'z-Zecel*. B.y., ts.
- İbn Sa'îd, Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsa el-Endelûsî. *el-Muktataf min Ezâhiri't-Tarf*. thk. Seyyid Hanefi Haseneyn. Kâhire: Şirketu Emel, 1425.

- İbn Senâ el-Mulk, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. Ca'fer. *Dâru't-Tirâz fi 'ameli'l-muvaşşahât*. 1 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm b. Ali el-Hasenî el-Kâsımî. *el-'Avâsım ve-kavâsım fi'z-zebbi 'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şuayb el-Erne'üt. 9 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1415.
- İsmâil, İzzuddîn. *el-Edeb ve'l-Funûn-Dirâse ve Nakd*. B.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- İyâd, Cemâl Abdulhamîd Abdulmun'im. *Şi'ru İbn Sa'îd el-Endelûsî dirâse ve cem' ve tevsik*. Câmîatu'l-Kuds, 1432.
- Kayrevânî, el-Hasan b. Raşîk el-. *el-'Umde fi Sinâ'ati's-Şi'r ve Nakdih*. thk. en-Nebevî Abdulvâhid Şa'lân. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1. Basım, 2000.
- Kermilî, Enistâs Mârî el-Elyâvî el- - Addâd, Betrus b. Cebrâil Yûsuf. *Mecelletu luğati'l-Arab el-İrâkiyye*. ed. Kâzım ed-Duceylî. 9 Cilt. Bağdât: Vizâretu'A'lâm/el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye/Matba'atu'l-Âdâb, ts.
- Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap dilinde ifadelerin sanatlı kullanımı: Fesâhat" 31 (ts.).
- Kocabıyık, Halil İbrahim. "Arap Dilinde Okuma Kavramı". *Kilitbahir Dergisi* 17/110 (2020), 110-142.
- Mansûr, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed b. *el-Mustetrafi kulli fennin mustezraf*. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1419.
- Mısıri, Ebû Sa'îd el-. *el-Mevsûatu'l-Mûceze fi't-Târîhi'l-İslâmî*. 16 Cilt. B.y., ts.
- Muhammed, Mahmûd Sâlim. *el-Medâihu'n-Nebeviyye hattâ Nihâyeti'l-Asri'l-Memlûkî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 1417.
- Mustafa, Mahmûd. *Ehdâ Sebîl ilâ 'İlmeyi'l-Halîl el-Arûd ve'l-Kâfiye*. Mektebetu'l-Maârif li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2002.
- Özkanlı, Zeynep. "Endülüslü Şair İbn 'Abdirabbih ve Şiirlerinden Örnekler". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 669-693.
- Râfiî, Mustafa Sâdık b. Abdurrezzâk er-. *Târîhu Âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Şahin, Ramazan. *Osman Bektaş el-Mevsilî ve Şiiri*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2. Basım, 2022.
- Üstün, Mahmut. "Başlangıçtan Günümüze Arap Edebiyatında Kullanılan Nazım Türleri". *Şarkiyat Mecmuası* 40 (2022), 117-144.
- Yıldız, Musa. "Zecel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul, 2013.
- Yıldız, Musa. "Zecel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/176-177. İstanbul, 2013.

İnternet Kaynakları

- <https://www.hindawi.org/books/70629206/3.30/> (16.06.2023)
- <https://lib.eshia.ir/71735/2/389/2635> (16.06.2023)
- <https://www.inst.at/trans/23/%D8%A7%D9%84%D9%81%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%AA%D8%A9%D8%AF%D8%AB%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%86%D8%AF%D9%84%D8%B3/> (18.06.2023)
- [https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D8%AF_800/%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%81_%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D9%84%D9%88%D9%83%D9%8A:](https://ar.wikisource.org/wiki/%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D8%AF_800/%D8%B7%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%81_%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%85%D9%84%D9%88%D9%83%D9%8A;) (18.06.2023)